

Lapp-Nils -en sägenomspunnen storspelman från Jämtland.

Den 8:e maj 1804 föddes i ett litet torp, kallat Fernbergstorpet i Hallens socken, en samegosse som fick namnet Nils. Fadern var sockenlapp, vilket innebar att han utförde den ringaktade sysslan att få hästar och hundar åt bönderna i socknen. Ett värv som i de olika socknarna i Jämtland ofta utfördes av fattiga samer.

Redan i mycket tidiga år väcktes Nils håg för fiolen. Som första läromästare anges gästgivaren Jöns Bertilsson i Brasta i Hallens socken. Det berättas att den lille gossen spelade i kyrkan vid ett tillfälle och att kyrkobesökarna bara såg stråken röra sig framme vid koret. År 1818, när Nils är 14 år gammal, dör fadern och Nils övertar sockenlappssysslan tillsammans med modern. Tre år efter faderns död bryter mor och son i all tysthet upp och beger sig på vandring över gränsen till Norge. I trakterna kring Verdal och Snåsa går han i lära hos de skickligaste spelmännen för att ett par år senare återvända till Hallen. Då går ryktet redan före honom.

Efter återkomsten till Hallen försörjer han sig jämsides med bröllops-och dansspelningar, på gårdfarihandel. Genom sina kontakter med stamfränder köpte han renhudar, renkött, lappskor och fågel m.m. Det var efterfrågade handelsvaror och under årens lopp gör han vidsträckta handels-och spelfärder, såväl inom Jämtland som till angränsande landskap. Emellanåt slår han följe med förbönderna till marknaderna i Levanger och Röros. Efterhand växer hans ryktbarhet som spelman och han anlitas alltmer till bröllop och dans. Ofta var det brukligt med minst två spelmän på ett bröllop. Nils anlidade därför till spelhjälp, dels ynglingar som han själv lärt upp, dels spelmän från trakten där bröllopet stod.

Från ett bröllop i Kaxås, där en av traktens spelmän var vidtalad, berättas det:

"Då gubben aldrig tidigare spelat med Lapp-Nils, begav han sig i god tid till bröllopgården för att spela med honom. Lapp-Nils dröjde emellertid och först när bruden var klädd och det skulle bära av till kyrkan, infann han sig med fiolen i en påse. Han sade då till honom:" Hur tror Nils det ska gå för oss att spela nu, vi som aldrig förr fått spela tillsammans?"

"Huvva ja, mae ske gå in hen å stämme fiolan". Man befann sig då vid sockenstugan. Lapp-Nils stämde nu fiolerna, både sin egen och den andres. Därefter lade han dem bredvid varandra och strök med handen efter strängarna på bägge. "De va som skulle de va nå hokus-pokus".

"De dännan ske nog följes åt" sa han. Gubben var emellertid ängslig, han kände sin egen osäkerhet då de ej fått öva tillsammans, och gruvade sig. Men när de kom till kyrkan och stämde i med marschen så" vare desamma var je tog, så svära ne!"

Just Lapp-Nils skicklighet i att "hålla simel'n", d.v.s. spela understämman, och att improvisera dessa är mångomvittnad. Något om hur han gick tillväga beskriver Erik Olsson,

”Äcke”, på grundval av de gamlas berättelser: ”Än la han sig över, än inunder, än löpte han över hela fiolen och drillade, än tog han dubbelgrepp”..

I flera berättelser har Lapp-Nils även norsk spelhjälp, och ofta är det fråga om storspelmannen Gunnar Dahllie från Trøndelag, på sin tid utpekad som Norges förnämste allmogespelman. Här handlar det om den mellan storspelmän så vanliga rivaliteten. I en mycket spridd och varierad berättelse, vann Lapp-Nils en stor seger över Dahllie: ”De båda hade råkats på ett bröllop i Rönningberg i Alsen, dit dom bägge hade inbjudits som spelmän. Det spelades i flera dagar och bröllopsfolket hade svårt att avgöra vem av de två man skulle ge första priset, tills Lapp-Nils sista dagen satte sig att sekundera en ung elev som befann sig i hans sällskap. Det började enkelt och flärdfritt men övergick efterhand till-som det såg ut- en improvisation så oemotståndligt vacker och fångslande att alla blev stående stumma och orörliga, däribland även Dahllie, som efter avslutat spel erkände hans överlägsenhet i följande drastiska vändning: ”Jeg har hört mange spelmän både i Norge och i Sverige, men slik musikk-aldrig!”

Oavsett hur mycket sanning som vidlåter dessa berättelser så tyder mycket på att Lapp-Nils skicklighet i att spela understämmor starkt bidrog till hans växande ryktbarhet. Denna ryktbarhet förknippas också med övernaturliga krafter. Kombinationen storspelman och lapp utgjorde förstås en grogrund för detta. Föreställningarna om storspelmannens samröre med Näcken, från vilken han enligt folktron lärdes sig låtar, förmågan att trolla strängarna av konkurrenternas fioler etc. var fortfarande levande för 1800-talets människor på landsbygden. Lägg därtill att lapparna var kända för att trolla och spå, så förstår man att Lapp-Nils satte människornas fantasi i rörelse.

Som gårdfarihandlare och spelman drog Lapp-Nils vida omkring och kom på sina färder ofta till Medelpad och Hälsingland där minnen av hans besök är bevarade i en rik flora av sägner och anekdoter. I en berättelse från Borgsjö i Medelpad får man en uppfattning om det starka intryck han gjorde i sin krafts dagar:

”Lapp-Nils hade en gång tingats till att spela på ett bröllop i Ovansjö by i Borgsjö. Dit hade förutom Lapp-Nils infunnit sig trenne andra spelmän. Det var Spel-Jöns från byn Räggen i Bräcke, Spel-Gulle från Borgsjö samt Spel-Erik från Stöde, på den tiden Medelpads mest berömda spelmän. Dessa som inte kunde förlika sig med att man anlitat en främling som spelman gjorde sitt bästa för att trolla av strängarna på hans fiol, bland annat genom ”fingrande på dödben” utan resultat emedan Lapp-Nils hade svartboken framför sig. Det slutade istället med samspel. Först spelade Lapp-Nils med Jöns från Räggen. När de slutat sade Lapp-Nils: ”Du spåla inte illa du!”

Därefter spelade Lapp-Nils och Spel Erik och när de slutat sade Lapp-Nils: ”Du skulle kunna bli spelman du!” Sist spelade han och Spel-Gulle. Lapp-Nils blev nu alltmera förtjust och när de spelat en stund utropade han: ”Du är spelman du!”. Sen spelade de tillsammans under hela bröllopet.”

Tillsammans med spelkamraten Lapp-Jonas från Oviken for Lapp-Nils även till Stockholm. Där spelade de på gator och torg. Enligt traditionen gjorde de goda förtjänster. Iklädda sina nationaldräkter utgjorde de ett exotiskt inslag i gatubilden, vilket fick en av stadsborna att utbrista:

"Inte ska någon inbilla oss att dessa äro verkliga lappar som kunna spela så! Nej, det måste röra sig om ett par virtuoser av vårt eget släkte som roa sig med att agera fjällfolk!"

Anknytning till Kungliga huvudstaden har också en anekdot som berättas om Lapp-Nils:

"Några jämtbönder som med sina fågellars begivit sig ned till Stockholm gick en kväll på Kungliga teatern. En av deras landsmän som var bosatt i huvudstaden frågade dom dagen efter vad de tyckte om operan och särskilt om violinisterna i Hovkapellet. "Åjo", mente en i sällskapet i likgiltig ton: "dom va knapp te å dra vejn, men nog tytje je att de lät viller når'n Lapp-Nils spåla!"

Nils gifte sig 1829 med en dotter till en Offerdalslapp. Hon hette Kristina Clemensdotter, kallades för Lapp-Kersti och blev hans ständiga följeslagare på färderna. År 1837 flyttade de till ett dagsverkstorp i byn Hällan i Offerdal. Omkring 1850, när den frireligiösa väckelserörelsen Jämtland. Spelmännen förutspåddes av kringresande kolportörer en evig förtappelse om de inte upphörde att med "djävulens instrument" locka ungdomen till syndig dans. En del av spelmännen blev religiösa och lade bort fiolen. Så även Lapp-Nils, som lär ha upphört att spela dansmusik i slutet av 1850-talet. Spelmannen Per Karlsson Viksten lär ha hört honom spela på ett bröllop i Kall år 1859. Anders Hallin berättar i sin levnadsteckning från 1883:

"Förvissad om att han måste avsäga sig det syndiga fiolspelet för att rädda sin själ åt himlen, beslöt Nils en vacker dag att med ens göra sig frestaren kvitt. Han tog därför fiolen, lade den ner i sin låda och begravde denna i jorden såsom en far begraver sitt lilla döda barn. Det behöver väl inte sägas att innan året hade gått hade han övertygat sig om att synden satt kvar även sedan fiolen var borta, och efter mycken tvekan grävde han sedan upp sin skatt".

Från hans sista år finns en berättelse som låtupptecknaren Nils Andersson hörde av en gumma i Åre:

"Det var sedan Lapp-Nils blivit gammal och giktbruten. Han led av kallbrand i ena benet och han hade då blivit andlig. En dag kom han in på ett ställe i Offerdal där en pojke höll på att öva sig på fiolen. "Du ske in't spåla fiol" sa Lapp-Nils, "det kommer så mycken synd av den fiolen". "Å," tyckte pojken och de andra: "om man brukar den med måtta och som tidsfördriv så måtte det väl inte vara någon synd!" Lapp-Nils ombads spela men vägrade. "Ni kan väl åtminstone spela Förlossningen är vunnen för oss, däri måtte väl inte ligga någon synd?" Lapp-Nils gav med sig och spelade psalmen.

”Och något så vackert och härligt har jag varken förr eller senare hört” sade gumman. ”Gud vet var han fick alla toner från, och så obegripligt vackert och rörande att det grep en innerst i hjärteroten!” Efter detta spelade Nils en brudlåt, men sedan fick det vara nog.

Den 18 april 1870 avled Nils Jonsson, 66 år gammal. Dödsorsaken var kallbrand. Han ligger begravd på Offerdals kyrkogård, där en minnessten rests till hans ära.

(Sammanställt av R. Näslin-1979)